

Het New Historicism: de reddende engel? Bilderdijk als casus

Lotte Jensen

NEERLANDISTIEK.NL 07.06c; GEPUBLICEERD: [oktober 2007]

1. Inleiding

In de discussie over de toekomst van de letterkundige neerlandistiek is herhaaldelijk het New Historicism als mogelijke reddende engel naar voren geschoven. Terwijl het New Historicism in Angelsaksische landen tot een stortvloed aan nieuwe publicaties leidde, heeft deze leesmethode echter nog altijd geen voet aan de grond gekregen in Nederland.¹ De Vlaamse literatuurwetenschappers Jürgen Pieters en Hans Vandevoorde gooiden in 2003 de knuppel in het hoenderhok en diskwalificeerden de traditionele cultuurhistorische benadering, die bij historisch-letterkundigen in de neerlandistiek in hun ogen nog altijd dominant was. Ze stelden een alternatief leesmodel voor, dat op het New Historicism geïnspireerd is.[9, 10]

In deze prepaper geef ik eerst een korte, kritische beschouwing van hun statements.² Mijn oordeel is dat de door hen voorgestelde methode, inclusief de praktijk van New Historicists in het algemeen, maar in zeer beperkte mate als reddende engel kan fungeren. Wel omvat hun theorie enkele bruikbare elementen voor toekomstig onderzoek. Een en ander licht ik vervolgens toe aan de hand van een casus: Willem Bilderdijk (1756-1831). Hij schreef diverse gedichten over politiek beladen thema's uit het eigen nationale verleden, waarvan ik er hier één uitlicht.

2. De cultuurhistorische wending

In hun artikelen 'De armoede van de praktijk' en 'Over de rand van de tekst' uiten Pieters en Vandevoorde stevige kritiek op de huidige onderzoekspraktijk van historisch-letterkundigen binnen de neerlandistiek. Kort gezegd verloopt hun argumentatie als volgt. In hun ogen hanteren de meeste onderzoekers nog altijd een rigide scheiding tussen tekst en context. Ze beschouwen de literaire tekst ofwel als een eenduidige illustratie van een bepaalde context ofwel ze gebruiken de context om een beter begrip te krijgen van de literaire tekst, die vervolgens boven de context uitstijgt. Geïnspireerd door

¹ [1], p. 290.

² Voor een uitvoerige bespreking, zie [5].

het New Historicism stellen Pieters en Vandevoorde tegenover de ‘monologische’ aanpak, die erop gericht is teksten te plaatsen in een zo breed mogelijke *Umwelt*, een ‘dialogische’ aanpak voor, waarin ‘de praktijk van het representeren’ centraal staat.³

Het representatiebegrip biedt volgens hen ‘een productiever onderzoekskader dan het onderscheid tussen tekst en context dat de traditionele praktijk schraagt’.⁴ Door teksten als representaties te beschouwen valt de nadruk namelijk op het actieve karakter van teksten. Representaties zijn immers het resultaat van een activiteit: ze zijn zowel een product van hun cultuur als media die zelf nieuwe betekenissen creëren. Representaties fungeren zo als de plaats waar twee werelden elkaar ontmoeten: de wereld die in de representatie zelf wordt gecreëerd en de wereld die door middel van de representatie zelf tot leven wordt gewekt. Pieters en Vandevoorde illustreren de door hen voorgestelde dialogische aanpak aan de hand van analyses van Vondels *Gijsbrecht van Aemstel* (1637) en een roman van Maurice Gilliams, *Elias, of het gevecht van de nachtegale* (1936). In beide gevallen laten ze zien dat er een spanningsveld bestaat tussen de historische voorstellingen (gerepresenteerde tijd) en de contemporaine connotaties (representatietijd). Zo is de beruchte scène waarin Vondel een groep Clarissen laat vermoorden, in een Middeleeuws klooster gesitueerd. In Vondels tijd werd dit gebouw echter gebruikt als stedelijk tuchthuis, een symbool van de protestantse beschaving die misdadigers weer op het rechte pad beoogde te brengen. Bij een analyse van het stuk zou men, aldus Pieters en Vandevoorde deze ‘twee velden van associatie’ tegen elkaar uit moeten spelen, zonder te beslissen welke van de twee dominant is.

Laat ik voorop stellen dat ik de pogingen van Pieters en Vandevoorde om literatuurhistorici wakker te schudden op prijs stel: het kan geen kwaad om ons te herbezinnen op methodes en vooronderstellingen waarmee we teksten te lijf gaan. Toch heb ik ook problemen met de dialogische aanpak die ze voorstellen. Het is geen toeval dat beide auteurs juist de scène van de Clarissen uit Vondels stuk isoleren om hun punt aannemelijk te maken. Hoewel hun lezing een spannend element toevoegt aan de reeds bestaande interpretaties, vraag ik me toch af hoe ze zich zo’n dialogische aanpak, die gericht is op oog voor detail en ambivalentie, voor het stuk als geheel voorstellen? Met andere woorden: hoe verhoudt het oog voor detail zich tot het kunstwerk als geheel? Is het eigenlijk wel mogelijk om de door hen voorgestelde methode toe te passen op andere tekstgedeelten? En hoe zit het met meer formele genreconventies, narratieve structuren (tekstinterne argumentatie) en de inbedding in – in het geval van Vondel – de treurspeltraditie? Horen dergelijke elementen, die uiteraard evenzeer historisch en dus veranderlijk zijn, niet evenzeer thuis in een literair- en/of cultuurhistorische analyse van een tekst?

Daar komt bij dat mij de stelling van Pieters en Vandevoorde dat ze een leeswijze hebben uitgevonden die de scheiding tussen tekst en context als het ware opheft, niet overtuigt. Hoe ‘activerend’ je een tekst ook maakt door deze representatie te noemen, vrijwel alle cultuurhistorische onderzoeksvragen – inclusief de vragen die Pieters en Vandevoorde zelf stellen – veronderstellen toch een zeker basaal onderscheid tussen de tekst en zijn *Umwelt*. Pieters zelf geeft ook al aan dat de centrale vraag die aan

---

³ [10], pp. 91-92.

⁴ [10], p. 91.

de basis van de New Historicist benadering ligt – namelijk de vraag naar de verhouding tussen tekst en context – noodzakelijk ‘retorisch’ moet blijven: ‘een categoriek antwoord erop zou immers te zeer uitgaan van een essentialiserende definitie van literatuur en juist daardoor ingaan tegen het voornemen dat een criticus als Greenblatt zich stelt’ aldus Pieters.⁵

Al bij al ben ik er dus niet overtuigd dat de door hen voorgestelde leeswijze een radicaal andere onderzoekspraktijk oplevert. Er wordt weliswaar meer nadruk op de dynamiek van en tekst in een bepaalde context gelegd en op het perspectief dat de tekst ons daarmee verschaft op die context (en vice versa). De centrale vraag blijft echter nog altijd – ook in de door hen voorgestelde aanpak – hoe tekst en maatschappij (die zich via andere teksten laat kennen) zich tot elkaar verhouden en dus de vraag naar de aard van het type verbindingen dat de onderzoeker wenst te leggen tussen de tekst en de context. In feite kenmerkt zich de huidige onderzoekspraktijk onder de historisch letterkundigen zich de laatste twee decennia al door een sterke mate van aandacht voor de maatschappelijke inbedding van teksten en hun ‘beeldvormende’ functie. Zou precies dat de reden zijn dat het New Historicism hier maar geen voet aan de grond wil krijgen? Omdat het feitelijk niet echt iets nieuws brengt? Omdat we eigenlijk al jarenlang in de praktijk brengen, wat hier in theorie gesuggereerd wordt? Of schuilt de weerstand vooral in het feit dat we als letterkundigen toch ook graag recht willen doen aan de ‘eenheid’ van een tekst, en het isoleren van passages als problematisch ervaren?

Dat neemt niet weg dat er wel degelijk elementen uit de aanpak van Pieters en Vandevoorde en het New Historicist denken zijn die ik inspirerend vind. Dat geldt bijvoorbeeld voor de reeks van ‘cultural questions’ die Stephen Greenblatt formuleerde over de relatie tussen de literaire tekst en culturele praktijken, zoals de vraag naar de specifieke aantrekkingskracht van bepaalde teksten op contemporaine lezers en de sociale vooronderstellingen die ten grondslag liggen aan de tekst en die de tekst gelijktijdig articuleert.[3] Ook het representatiebegrip en aanverwante noties als ‘gerepresenteerde tijd’ en representatietijd’ kunnen verhelderend werken bij de analyse van literaire teksten. Dat geldt mijns inziens met name voor teksten waarin er een significante tijdspanne tussen beide ligt en waarin de ‘gerepresenteerde tijd’ een specifieke functie vervult binnen de representatietijd, ofwel het moment waarop de tekst gereproduceerd wordt en voor het eerst gereciperd wordt.⁶

Een en ander wil ik nu illustreren aan de hand van een vaderlands-historisch gedicht van Willem Bilderdijk.

3. Bilderdijk als casus

In 1822 publiceerde Bilderdijk het eerste deel van zijn *Krekelzangen*. De bundel zorgde onmiddellijk voor veel opschudding: critici waren hevig ontdaan over de ongekend vijandige en provocatieve toonzetting. Met name de gedichten over de vroegere Oranjevorsten stuitten op veel weerstand. Als

⁵ [8], p. 287.

⁶ Lang niet bij alle teksten is een dergelijk onderscheid echter relevant. Ook dat vormt een beperking van het voorgestelde leesmodel.

rechtgeaarde monarchist eerde Bilderdijk de Nassaus als ware helden, maar het dertigregelige vers over prins Maurits (1567-1625) had eerder het karakter van een schimpdicht dan een lofdicht: het zat vol felle uithalen naar de staatsgezinde politieke leiders van weleer en een ieder die nog met hen sympathiseerde. Bilderdijk opende met enkele lovende woorden over de prins, om vervolgens zijn gal te spuwen over diens tegenstrevers:

*Regtschappen Maurits, die, als de opgeblazen waan
De hand aan 't heilig Woord, aan Kerk en Staat, dorst slaan,
En in vervloekten boei het vrij geweten prangde
Dat van zijns Heilands bloed zijn eenigst heil verlangde
't Geweld braveeren dorst, en d'eens bezworen band
Des Staats van scheuring redde in 't vrijgevochten pand! [...]
Laat de opgezwollen balg van 't slijk ontkropen padden
Uw nooit volroemde deugd, uw eedle ziel, bekladden
Hunne afkomst wordt in 't gif, dat ze uitspuwt, zelv vermoord,
En waarheid, deugd, en eer breekt eenmaal schittrend voort!⁷*

Modderige, besmeurde padden: die kwalificatie gold een ieder die Maurits' grootheid durfde te betwisten. Aan het slot van zijn gedicht keerde Bilderdijk terug bij de prins en sprak hij het vertrouwen uit dat zijn naam in ieders geheugen gegrift zou blijven, terwijl De Witt en Oldenbarnevelt – in één adem genoemd - verfoeid zouden worden:

*Dan eert een dankbaar volk, in naam en daad verlichter,
De braafheid van zijn Zoon bij Neêrlands staatsbouwstichter,
En 't dwangjuk van De Witt met dat van Barneveld
Wordt met een hart verfoeid dat prijs op vrijheid stel.⁸*

Dit gedicht roept tal van vragen op: waarom vonden critici het zo aanstootgevend? Wat bracht Bilderdijk ertoe, zelfs nu Nederland weer enige jaren bestuurd werd door een Oranjevorst, zijn afschuw te uiten over de rol die de staatsgezinden in de vaderlandse geschiedenis hadden gespeeld?

In het gedicht is sprake van een duidelijke kloof tussen de gepresenteerde tijd (de zeventiende-eeuws bestandtwisten) en de representatietijd (1822). De gerepresenteerde tijd wordt door Bilderdijk met het oog op de representatietijd bewust gemanipuleerd (Maurits wordt als een rechtschappen vorst gezet tegenover diens tegenstrevers) en de vraag is natuurlijk waarom hij dat doet. Deze vraag 'activeert' een reeks van verklarende 'con-teksten', waarmee de tekst verbonden is. Drie daarvan – de achtergrond van de auteur, de religieuze en de politieke context zal ik hier - zij het uiterst summier – aanstippen.

---

⁷ [2], pp. 140-141.

⁸ [2], p. 141.

In de eerste plaats blijkt Bilderdijks gedicht deel uit te maken van een kunnen een veel breder corpus negentiende-eeuwse teksten waarin de zeventiende-eeuwse bestandswisten voorwerp van discussie zijn. Met name in de jaren 1822-1824 laaide de controverse rondom de betrokken historische personage in alle hevigheid op: in korte tijd werden tal van gedichten en verhandelingen aan de kwestie gewijd. Pro- en anti-staatsgezinde gedichten volgden elkaar in hoog tempo op. Het ging hier niet om een vrijblijvende discussie over de juiste interpretatie van twee episodes uit de vaderlandse geschiedenis. Integendeel, het verleden was actueler dan ooit. Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt representeerden volgens Bilderdijk en Isaac da Costa een verwerpelijke, rekkelijke moraal in geloofszaken die ook de eigen tijd kenmerkte en die bestreden moest worden. Prins Maurits stond daarentegen symbool voor de waarheid in geloofszaken en dus het goede.

In de tweede plaats speelden actuele, politieke discussies op de achtergrond een rol. Juist in de jaren 1822-1824 werd een toename van liberale geluiden gesignaleerd. Er zou zich in het land een 'nieuwe geest van vrijzinnigheid' openbaren, die onder meer geïnspireerd was op de in 1821 uitgebroken Griekse onafhankelijkheidsstrijd tegen de Turken.⁹ Rondom deze vrijheidsstrijd verschenen, ook in Nederland, tal van teksten. Gelijktijdig manifesteerden echter ook de monarchistisch ultraconservatieve Bilderdijk en diens geestverwanten zich steeds nadrukkelijker in het openbare debat. Deze twee tegengestelde tendensen – een toename van zowel liberale als orthodoxe geluiden – botsten onder meer op de kwestie van zeventiende-eeuwse partijtwisten, of liever gezegd: eigentijdse godsdienstige en politieke verschillen werden uitgevochten onder het mom van de geschiedenis.¹⁰

Ten derde hield Bilderdijk er een specifieke geschiedopvatting op na, die hij onder meer verkondigde in het privatissimum dat hij tussen 1817 en 1827 in Leiden gaf en waarvoor hij in een reeks van publicaties aandacht vroeg. In het kort komt het er op neer dat Bilderdijk zijn staatkundig-godsdienstige opvattingen ook op het verleden projecteerde. Zijn visie op het verleden, was, in de woorden van Da Costa: 'Beslist-monarchaal, warm Oranjegezind, anti-revolutionair, anti-Barneveltsch, anti-Loevesteinsch, anti-liberalistisch'.¹¹ Deze zienswijze bracht hem dan ook in conflict met degenen die staatsmannen als Oldenbarnevelt en De Witt tot het pantheon van Nederlandse helden wensten te rekenen.

Kortom: Bilderdijks representatie van het verleden en de opschudding die daarmee gepaard ging, kan alleen begrepen worden wanneer we deze in verband met brengen met een reeks verklarende 'contexten' waarmee de tekst verbonden is. Zowel de gerepresenteerde tijd als de representatietijd moeten in de analyse betrokken worden. De gerepresenteerde tijd brengt ons bij de zeventiende-eeuwse partijtwisten en de daarbij horende controverses. De representatietijd brengt een reeks van andere, eigentijdse debatten en tekstvelden in beeld, die duidelijk maken hoe de zeventiende-eeuwse twisten functioneerden binnen een negentiende-eeuwse context en hoe het historische verleden actueel werd gemaakt en inzet werd van eigentijdse discussies over geloof, politiek en moraal.

---

⁹ [3], p. 92.

¹⁰ Voor een uitvoerige analyse van het debat dat in deze jaren omtrent Van Oldenbarnevelt en De Witt werd gevoerd, en waarvan Bilderdijk grotendeels de aanstichter was, zie [7] (te verschijnen).

¹¹ [11], p. 142.

Bibliografie

- [1] Van Alphen, E. en Korsten, F-W., 'Hoe verder? Toekomstperspectieven in de studie van de Nederlandse letterkunde'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 120, 4, 2004, 289-297.
- [2] Bilderdijk, W., *Krekelzangen*. Rotterdam 1822, dl 1.
- [3] Engelen, H.v.A. [=Herman van Apelt, ps. van A.W. van Engelen], *Herinneringen van vroeger en later leeftijd, en aan gedenkwaardige land- en tijdgenooten [...]*. Tiel 1884.
- [4] Greenblatt, S., 'Culture'. In: *Critical Terms for Literature Study*. Ed. F. Lentricchia and T. McLaughlin. Chicago 1995, 225-232.
- [5] Jensen, L. 'Between text and context: an interpretation of three patriotic plays by A.P. Muller-Westerman'. Te verschijnen in: *Proceedings of the Berkeley Conference on Dutch Literature 2005*. (Eds. T. Shannon and J. Snapper). Raadpleegbaar via: www.planet.nl/~jense003/threeplays.pdf
- [6] Jensen, L., 'Storm en romantiek in de negentiende-eeuwse letterkunde. Een commentaar bij de chefs d'oeuvre van Marita Mathijssen en Wim van den Berg'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 121, 4, 2005, 356-373.
- [7] Jensen, L., 'Controversiële helden: Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt in de ogen van literatoren, 1800-1830'. Te verschijnen in: *De negentiende eeuw*, 2007.
- [8] Pieters, J., 'Van oude dingen, de zaken die voorbijgaan. Het New Historicism en de paradigmawissel in het historisch literatuuronderzoek'. In: *Tijdschrift voor Literatuurwetenschap*, 1, 4, 1996, 276-288.
- [9] Pieters, J. en Vandevoorde, H., 'De armoede van de praktijk: over de moeizame relatie tussen literatuuronderzoek en cultuurgeschiedenis'. In: *Feit & fictie*, 5, 4, 2003, 8-15.
- [10] Pieters, J. en Vandevoorde, H. 'Over de rand van de tekst. Literatuur en representatie'. In: *Feit & fictie*, 5, 4, 2003, 86-106.
- [11] Van der Zwaag, W. *Willem Bilderdijk, vader van het Réveil*. Houten 1991.